

BATI ANADOLU'NUN ANTİK ÇAĞDAKİ EKONOMİK DURUMU

Hasan Malay (*)

Anadolu'nun zenginlik kaynakları, yüzyıllar boyu, sadece üzerinde yaşayan kavimlere müreffeh bir yaşam sağlamakla kalmamış, aynı zamanda üretim fazlası olan birçok değişik mal ihraç edilmiş ve üstelik Suriye ve Romalıların ülkeye egemen oldukları devirlerde acımasız bir sömürüye sahne olmuştur. Ünlü hatip ve devlet adamı Cicero, Anadolu için «Topraklarının verimliliği, ürünlerinin çeşitliliği ve ihraç mallarının bolluğu açısından birçok ülkeyi geride bırakır» demektedir. Ülkelerine taşıdıkları gemiler dolusu mallar Romalıları tatmin etmemiş, ülkelerinde git-tikçe artan işsizlik karşısında emekli askerlerini kitleler halinde Anadolu'ya göndermişler ve birçok koloni-şehirler kurmuşlardır.

Bu yazımızda, Batı Anadolu'nun antik devirdeki doğal zenginliklerini, üretimini ve ihraç mallarını -mümkün olduğunca antik kaynaklara ve yazıtlara dayanarak- özetlemeğe çalışacağız (**).

(*) Yrd. Doç. Dr. Ege Üniv. Ed. Fak. Arkeoloji-Sanat Tarihi Böl.

(**) Bu yazının hazırlanışında, orijinal kaynaklardan, özellikle antik yazarlardan ve yazıtlardan yararlanmağa özen gösterilmiş ve gerekmedikçe yorum yapılmamıştır. Kullandığımız kısaltmalar şunlardır:

AJA : American Journal of Archaeology.

BCH : Bulletin de Correspondance Hellénique.

BMC : Catalogue of the coins in the British Museum.

CIG : Corpus Inscriptionum Graecarum.

CIL : Corpus Inscriptionum Latinarum.

Et. An. : L. Robert, Études Anatoliennes, Paris, 1937.

IGR : Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes.

IG : Inscriptiones Graecae

JHS : Journal of Hellenic Studies.

JRS : Journal of Roman Studies.

Keil - v. Premerstein, **I, II. Reise**: J. Keil und A. von Premerstein, Denkschriften d. Kais. Akademie d. Wissenschaften in Wien, 1910-11.

Magie : D. Magie, **Roman Rule in Asia Minor**, Princeton, 1950.

MAMA : Monumenta Asiae Minoris Antiqua.

NGLydien : P. Herrmann, **Ergebnisse einer Reise in Nordostlydien**, Wien 1962.

OGI : W. Dittenberger, **Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae**.

Plinius, **NH** : Naturalis Historia.

A — Toprak Ürünleri :

Antik devirde Kyzikos (Erdek) şehri sınırları içinde yer alan, Marmara denizinin güneyindeki düzlükler çok bereketli topraklara sahipti. Bu bölgede, bugün olduğu gibi, her türlü meyve ve bilhassa üzüm ve zeytin yetiştirilmekteydi (1). Kyzikos'un batısındaki Karesene bölgesinin «çok yoğun bir şekilde iskân edildiği ve düzenli bir biçimde ekilip biçildiği» Strabon tarafından nakledilir (XIII, 602). Troas'da, özellikle Lampsakos'da (Lapseki) (2) ve İda dağı'nın batı eteklerinde (3) bol ve kaliteli üzüm yetiştirilmekteydi. Daha güneydeki Assos'da (Behramkale) yetiştirilen buğdayın Pers imparatorluğuna bile ihraç edildiği bilinir (4). Ayrıca, Aiolis şehirleri de meyve ve hububat açısından iyi bir üretime sahiptiler (5). Kaikos (Bakırçay) vadisi de «zengin ve verimli topraklara sahip» bir bölge olarak tanımlanmakta (6) ve bölgeye egemen olan Philetairos, burada hasat edilen buğdayı Attalos I'e ve Yunanistan'daki Sikyon'a göndermekteydi (7).

Öte yandan, Lydia bölgesini sulayan Hermos (Gediz) ve onun kolları sayesinde bölge, meyve ve hububat bakımından son derecede zengin-

Ramsay, Phrygia : W.M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, I,II, Oxford 1895-1897.

SEG : Supplementum Epigraphicum Graecum.

Syll.³ : W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, 3.

TAM : Tituli Asiae Minoris.

ZPE : Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

(1) Bk. Et. An, s. 250 ve dev. Bandırma yakınlarındaki Thrakia Kome'de ele geçen bir stel Zeus Khalazios Sozon'a adanmakta ve üzerinde şöyle bir yazıt bulunmaktadır: «...meyvelerin bol ürün vermesi ve felâketlerden korunmaları ve rençberin sağlık ve selâmeti için» (JHS, XXIV, 1904, s. 21). Ayrıca, Manyas gölü'nün batısındaki Kavak mevkiinde bulunan ve «rençberin koruyucusu» olan Zeus Olbios'a adanan bir seri adak steli de, bölgede ne denli yoğun tarım yapıldığının kanıtlarıdır.

(2) Thukydides, I, 138, 5. Öte yandan, Lapsakos'un, Themistokles'e, şarap gereksinimini karşılaması için armağan edildiği bilinir (Magie, 81. 2, n. 35 ve 81).

(3) Bölge şehirlerinden Skepsis paraları üzerinde üzüm salkımı ve Dionysos başı tasvirleri görülür. Ayrıca, kuş üzümü denen, küçük taneli üzüm de İda dağı civarında yetiştirilmekteydi (Plinius, NH, XV, 68).

(4) Strabon, XV, 735.

(5) Herodotos, I, 149. Örneğin, Elaia (Zeytindağ), adını, bugün olduğu gibi, antik devirde de zeytin sözcüğünden almaktaydı.

(6) Strabon, XIII, 624.

(7) Magie, Bl. I, n. 9 ve 45; Bl. 2, s. 45.

di (8). Ayrıca Lydia, son derecede kaliteli şarapları ile de ün yapmıştı. Bu şarap, Tmolos ve Mesogis dağlarının yamaçlarında ve **Katakekaumene** adı verilen volkanik bölgede üretilmekteydi. **Katakekaumene** şarabı birçok antik yazarın övgüsünü kazanmıştı (9). Bu arada, en iyi şarap üreten kentler arasında özellikle Smyrna, Klazomenai (Urla), Erythrai (İldırı) ve Khios adası bulunmaktaydı (10).

Menderes ovasının bugünkü zenginliği antik çağda da elbette mevcuttu. Özellikle zeytin ve incir, bölgenin karakteristik ürünleri arasındaydı (11). Karia'da üretilen zeytinyağı İ.Ö. IV. yüzyılda Atina'da bile tanınmaktaydı (12). Menderes nehrine yakın olan kesimlerde, örneğin Apameia'da (Dinar) yetişen üzümünden yapılan şarap büyük bir ün kazanmıştı (13). Hem zeytinyağı ve hem de şarabın Euromos'dan ihraç edildiği, ayrıca kuru incirin (özellikle Kaunos inciri) Mısır ve İtalya'ya giden gemilere büyük miktarlarda yüklendiği bilinmektedir (14).

Ashında Karia'nın dağlık bölgelerindeki ekilebilir arazi son derecede sınırlıydı ve üretim ancak yöre halkının gereksinimlerini karşılamaktaydı. Örneğin, Bargylia körfezinde bulunan İasos'da durum böyleydi. Bu kentteki halkın geçimini Ege denizinde balıkçılık yaparak kazandığı belirtilir (15). Kısmen bereketli topraklara sahip olan Halikarnassos ile Myndos, şarap üretimi ile tanınmışlardı. Özellikle Halikarnassos yöresi,

(8) Magic, B1. 2, s. 36.

(9) Strabon, IX, 440; XIII, 628; XIV, ve 650; Ovidius, **Metamorphoses**, VI, 15; XI, 86; Plinius, **NH**, V, 110 ve XIV, 74. Ayrıca bir yazıtta, «şarabı bol Tmolos dağı» ifadesi görülmektedir. (**CIG**, 4236 = **TAM** II, 417).

(10) Strabon, XIV, 637; Plinius, **NH**, XIV, 5 4 ve 73; XVI, 115. Ayrıca, Mısır'da bile içilen Kolophon şarabı için bk. **JRS**, VII (1917), s. 52.

(11) Tralles ve Magnesia ad Macandrum'un incirleri için bk. Polybios, XVI, 24.9. Menderes Antiokheia'sının kuru incirleri için bk. Strabon, XIII, 630. Miletos'dan Mısır'a ihraç edildiği bilinen zeytinyağı muhtemelen Menderes vadisindeki diğer şehirlerden gelmekte idi. Bölgenin antik devirdeki ve günümüzdeki incir ve zeytin zenginlikleri için bk. **Ét. An.**, s. 416 ve dev.

(12) Magic, B1. 2, s. 50.

(13) Apameia şarabı için bk. Plinius, **NH**, XIV, 75 ve 113. Menderes'in sol kıyısındaki Apollon Lairmenos tapınağına yakın bağlar için bk. **MAMA**, IV, 297.

(14) Magic, B1. 2, n. 100. Mylasa civarındaki verimli Kyrbesos vadisinde iyi kalitede kendir yetiştirildiği bilinir (Plinius, **NH**, XIX, 174). Kaunos inciri için bk. Strabon, XIV, 651. Mylasa civarında bulunan yazıtlarda sık sık şaraptan, zeytin ve incir ağaçlarından söz edilir (bk. L. Robert, **Le Sanctuaire de Sionuri près de Mylasa I**, Paris 1945, s. 78 ve dev.).

(15) Strabon, XIV, 658 ve Plinius, **NH**, IX, 33.

bugün olduğu gibi, antik devirde de meyve ve özellikle incir bahçeleri ile çevriliydi (16). Bu bölgenin diğer bir ihraç malı da bal idi. Bölgede üretilen bal, İ.Ö. III. yüzyılda denizyolu ile Mısır'a gönderilmekteydi (17).

Knidos (Datça) yarımadası, toprakları pek verimli olmamakla birlikte, sağlığa iyi geldiği öne sürülen ve bu nedenle Yunanistan ve Mısır'a bile ihraç edilen ünlü bir şarap üretmekteydi (18). Bunun yanı sıra, Knidos'un diğer ihraç malları arasında sebze ve özellikle soğan (19), kalem yapımında kullanılan kamyş (20) ve çeşitli tedavilerde kullanılan yağlar (21) önemli yer tutmaktaydı.

B — Orman Ürünleri :

Dağlık bir yapıya sahip olan Mysia'nın, antik devirde önemli bir kereste ticareti merkezi olduğu bilinmektedir. Bölge ormanlarından elde edilen keresteyi satan Pergamon kralları, bu sayede büyük bir zenginliğe ulaşmışlardı. Ayrıca, Çanakkale boğazına yakın bir bölgeye, «çam or-

(16) Magie, B1. 2, n. 101.

(17) Bir Theangela dekreti, onurlandırılmakta olan bir kişiye iki küp bal'ın *ksenia* («misafirperverlik») armağanı olarak verilmesini emretmekteydi (bk. L. Robert, **Collection Froehner I, Inscriptions Grecques**, Paris 1936, s. 90). Bundan başka, Theangela ile Eupolemos hanedanı arasındaki bir kapitülasyon anlaşmasında, arı kovanları (*zmenai*) üzerine bazı vergiler konmuştu (L. Robert, a.g.e., I, s. 69 ve dev.).

(18) Strabon, XIV, 637 ve Plinius, **NH**, XIV, 75. Çoğu Knidos paraları üzerinde bir üzüm salkımı motifi görülür ve bu, bölge halkı için üzüm ve şarabın ne denli önemli olduğunu ortaya koyar (**BMC Caria**, s. 92 ve dev., no. 55, 84 ve 97). Öte yandan, yine Knidos'un şarabı şirke yapımında da kullanılmaktaydı (Magie, B1, 2, n. 103). Knidos'dan satın alınan şarap. Delos'da İ.Ö. II. yy. da kutlanan Posideia festivallerinin masraf listelerinde de görülmektedir (Magie, aynı yer). Kaynaklar, Knidos'un şarap ve sirkesinin Mısır'da da bilindiğini göstermektedir. **Knidion** («Knidos'la ilgili, Knidos'lu») terimi bir sıvı ölçüsü birimi olarak, Knidos amphoralarının hacmini temsil etmek üzere kullanılır hale gelmişti. Bugün bile, Datça yarımadasında yapılacak kısa bir yüzey araştırmasında üzerinde **Knidion** damgası bulunan birçok amphora kulpu bulmak mümkündür. Pompei'de (**CIL**, IV, 5535), Korinthos'da (**AJA**, VI, s. 35 ve dev.), Atina'da (**Hesperia** III, 1934, s. 241 ve dev.) ve diğer birçok değişik bölgelerde bulunan Knidos damgalı amphora parçalarının, kentin ne boyutlarda sıvı (şarap, sirke, zeytinyağı) ihracatı yaptığının kanıtlarıdır.

(19) Plinius, **NH**, XIX, 101.

(20) Plinius, **NH**, XVI, 157.

(21) Plinius, **NH**, XII, 132; XIII, 114; XV, 28 ve XXIII, 89.

BATI ANADOLU'NUN ANTİK ÇAĞDAKİ DURUMU

manı» anlamına gelmek üzere **pitya** adı verilmişti (22). İda dağı ve çevresi, bugünkü gibi, köknar ve çam ağacı bakımından oldukça zengindi (23). Örneğin, yerini kesin olarak bilemediğimiz, ancak İda dağı civarında olduğu sanılan dev bir çam ağacı Strabon tarafından tasvir edilir (XIII, 603). Bu bölgede çıkarılan kereste satılmak üzere güney sahillerine gönderilmekteydi (24). Ayrıca, İ.Ö. IV. yüzyılda, sürgündeki Lesbosluların ve ayrıca Pharnabazos'un, bölgedeki Antandros şehrinde birer donanma inşa ettikleri kaydedilmektedir (25). Vergilius, ünlü destanını **Aeneis**'de, kahraman Aeneas'ın, Troia'dan ayrıldıktan sonra bu bölgede büyük bir donanma inşa ettiğini anlatır (III ve dev.). Yine bu bölgenin ceviz ağacı yönünden de zengin olduğu (26) ve ayrıca, bu ormanlardan elde edilen katran'ın çok kaliteli olarak nitelendiği bilinir (27). Ayrıca bu bölge ormanlarının dişbudak kerestesi o denli kaliteliymiş ki, kabuğunu sıyırdıktan sonra onu sedir ağacı kerestesi olarak satmak bile mümkünmüş! (28). Yine bu bölgenin çitlembik ağaçları da, tıbbî amaçlarla kullanılan yağları nedeniyle çok makbul tutulmaktaydı (29).

Öte yandan, dağlık bir yapıya sahip olan Phrygia'nın da zengin orman ürünlerine sahip olduğu ve buradan özellikle sedir kerestesi elde edildiği bilinmektedir (30). Bölgedeki dağların yamaçları da zengin otlaklara sahipti ve bu özelliğinden dolayı Phrygia için **hippobotos** («at otlağı») deyimini kullanılmaktaydı.

Diğer zenginlik kaynaklarının yanı sıra Lydia, orman yönünden de zengin sayılabilirdi. Bundan başka, İonia'daki Kolophon şehri civarındaki sahil şeridinde de geniş ormanlar vardı ve buradaki yoğun çam ormanlarından elde edilen reçine Mısır'da bile ün kazanmıştı (31).

(22) Strabon, XIII, 588 ve Plinius, **NH**, XVI, 48.

(23) Üzerinde köknar ağacı motifinin görüldüğü bir Skepsis parası için bk. **BMC, Troas**, s. 80.

(24) Strabon, XIII, 606.

(25) Thukydides, IV, 52.3; Ksenophon, **Hellenika**, I, I.25.

(26) Plinius, **NH**, XVI, 223.

(27) Plinius, **NH**, XIV, 128.

(28) Plinius, **NH**, XVI, 62.

(29) Plinius, **NH**, XIII, 54 ve XXIV, 34.

(30) Plinius, **NH**, XIII, 53 ve XVI, 137.

(31) Plinius, **NH**, XIV, 123 ve XVI, 104. Bu bölgede üretilen reçinenin Mısır'da kullanılışı için bk. **JRS**, VII (1917), s. 52.

C — Madenler :

Antik kaynaklar, Lampsakos civarında (32) ve Abydos'da zengin altın madenlerinin bulunduğunu yazarlar. Hatta, Abydos civarındaki altın madeninin, Troia'nın efsanevî kralı Priamos'un büyük hazinelerine kaynaklık ettiği de ileri sürülür (3). Bu bölgede, İda dağı'nın batısında bulunan gümüş madeni de bölge için ayrı bir zenginlik kaynağıydı. Örneğin, adını gümüş (**argyrion**) sözcüğünden alan Argyria'da (34) ve Perikharaksis'de (35) gümüş madeni bulunduğuna ilişkin güçlü belirtiler vardır.

Troas'da daha az değerli madenler, örneğin çinko da çıkarılmaktaydı. Çinko madeni, İda dağı'nın batısındaki Andreia'da bol miktarda vardı (36). Çanakkale boğazının girişindeki Sigeion'da da bir «bakırcılar loncası» bulunduğunu gösteren bir yazıt vardır (37). Buradaki esnafın kullandığı bakırın, hem merkezî Troas'dan ve hem de Adramyttion'dan (Edremit) çıkarıldığı muhakkaktı (38).

Öte yandan, Assos'da bulunan bir tür sert taş ise, lâhit yapımında kullanıldığından dolayı **sarkophagos** adını almıştı ve bu taş muhtemelen Troas'dan getirilmekteydi. Ayrıca, Prokonnesos (Marmara) adası da, yüksek fiata alıcı bulan beyaz mermeri ile tanınmıştı (39). Bu mermerin, Kyzikos'daki yapılarda, Halikarnassos'daki Mausolos sarayında ve Herakleia Pontike'deki bir tapınakta kullanılmış olduğu bilinmektedir (40).

Lydia, aşağıda bahsedeceğimiz tekstil ürünleri zenginliğinin yanı sıra, işlettiği doğal kaynaklar yönünden de dikkati çekiyordu. Örneğin,

(32) Plinius, **NH**, XXXVII, 193.

(33) Bu altın bölgesi Ksenophon tarafından (**Hellenika**, IV, 8. 37) Kremaste, Strabon tarafından (XIII, 593 ve XIV, 680) ise Astyra olarak verilir.

(34) Strabon, XIII, 603.

(35) Perikharaksis, Kyzikos-Pergamon yolu üzerinde olsa gerektir. Burada ele geçen bazı yazıtlar (**BCH**, XVIII, 1894, s. 541) ve bazı Roma sikkeleri bu yerleşimi kanıtlamaktadır. Bir başka yazıt ise, burada bulunan atelyelerden (**ergasteria**) söz etmekte ve bu atelyelerin gelirinin bir Pergamon kralı tarafından bir rahibe bağışlandığını kaydetmektedir (**Syll.**³, 1018).

(36) Strabon, XIII, 610.

(37) **CIG**, 3639.

(38) Ege sahillerinde bulunan Kisthene'deki bakır madeni için ayrıca bk. Strabon, XIII, 607.

(39) Strabon, XIII, 588; Plinius, **NH**, V, 151. Yazıtlar için bk. **CIG**, 3268, 3282 ve 3386 (= **IGR**, IV, 1464); **IGR**, IV, 1465 (iki Smyrna lâhdi).

(40) Strabon, XIII, 589 ve Plinius, **NH**, XXXVI, 47.

BATI ANADOLU'NUN ANTİK ÇAĞDAKİ DURUMU

ünlü ,hafif ve yarı şeffaf, beyaz ve zengin erguvanî desenli mermer türleri Dokimeion'da çıkarılmaktaydı. Önemli bir merkez olan Synnada'ya yakınlığı nedeniyle bu mermer «Synnada mermeri» olarak isim yapmıştı. Burada üretilen mermer, Anadolu'da lâhit yapımında kullanılmakla birlikte, esas olarak Roma'ya gönderilmekteydi (41). Ayrıca, daha az tanınan bir başka mermer kaynağı da, Hierapolis yakınındaki Thiunta idi (42). Lydia'nın zengin Hermos vadisinin Sardis'in kuzeyine gelen kesiminde (Gölmarmara) de (43) mavimsi bir mermer çıkarıldığı bilinir (44).

İonia sahilleri de, ticarî değere sahip taşlar yönünden zengin olarak nitelenebilirdi. Sahilin karşısındaki adalardan Khios'da bölgenin en kaliteli mermeri çıkarılıyor ve İtalya'ya ihraç ediliyordu (45). Ephesos yakınlarında da beyaz mermer çıkarıldığı ve buranın mermerinin ünlü Artemis tapınağının yapımında kullanıldığı bilgilerimiz arasındadır (46). Daha güneylerde, Miletos yakınlarında ve belki de Latmos dağında da bir mermer ocağı vardı ve Didyma'daki Apollon tapınağının mermerleri buradan sağlanmıştı (47). Yine Latmos dağında bulunan bir demir ocağının kalıntılarını bugün bile görmek mümkündür (48). Bunlara ilâveten Myndos civarındaki tepelerde önemli gümüş madenleri (49), İasos'da kırmızı-beyaz desenli mermer çıkaran bir ocak (50), Mylasa'nın (Milas) batısındaki dağlarda çıkarılan enfes beyazlıktaki kireçtaşı (51) ve Alabanda civarında çıkarılan ve hububatın ilâçlanmasında kullanılan bir

(41) Strabon, IX, 437 ve XII, 577; Plinius, **NH**, **XXXV**, 3 ve **XXXVI**, 102; Pausanias, I, 18.8; **CIG** 3148=**IGR** IV, 1431 (Smyrna'da bulunan iki sütun). Dokimeion ocaklarında bulunan ve üzerinde İ.S. 69-164 arası tarihler, atelye (**officina**) usta-başısının adı vs. yazılı büyük bloklar için bk. **CIL** III, 356-358 ve 7005-7040.

(42) **CIG**, 319=**IGR**, IV, 829. Thiunta mermeri için ayrıca bk. Ramsay **Phrygia** I, s. 125.

(43) Keil-von Premerstein, **I. Reise**, s. 61 ve dev.

(44) Bir Tralles yazıtındaki **epitropos latomeion** («taşocakları yöneticisi») ve bir Mastaura yazıtındaki **Iatomoî** («taşocakları») ifadeleri bize bölgede taşocaklarının varlığını göstermektedir.

(45) Strabon, XIV, 645 ve Plinius, **NH**, V, 136.

(46) Vitruvius, X, 2. 11.

(47) Magie, B1. 2, n. 51.

(48) Magie, B1. 2, n. 106.

(49) **JHS**, **XVI** (1896), s. 204.

(50) Magie, B1. 2, n. 108.

(51) Strabon, XIV, 658.

tür kükürt (?) (52) ve aynı yerde çıkarılan siyah mermer (53) bölgenin önemli zenginlik kaynakları arasındaydı.

İonia şehirlerinden Teos'un taşocakları da büyük bir ün kazanmıştı ve burada üretilen malın büyük bir kısmı ihraç edilmekteydi (54). Erythrai'da, miltası yapımında kullanılan taşların çıkarıldığı ve Foça Taşı'nın antik devirlerde de ünlü olduğu bilinmektedir (55).

Yeniden Lydia'ya dönelim. Bu bölgedeki Tmolos dağında altın madeni bulunduğu ve bu madenin Paktolos'un sularında yıkandığı ve efsanevî Kroisos ile onun soyunun büyük zenginliklerinin kaynağını oluşturduğu birçok antik yazar tarafından kaydedilmektedir (56). Bir zamanlar efsanevî Pelops soyunun zenginleşmesine neden olan büyük altın madeni yataklarının ise Spylos dağında olduğu ve fakat bu damarın daha Strabon zamanında tükenmiş olduğu bilgilerimiz arasındadır (57). Öte yandan, Mesogis'in kuzey yamacında ve Ödemiş'e 20 km. kadar uzaklıktaki bir mevkide antimon madeni bulunduğu bilinmekte ve burada Yunan devrine kadar gerilere giden bazı galerilere rastlanmaktadır. Burada çıkan antimonun, antik çağda ayna yapımında kullanılmış olması güçlü bir olasılıktır (58). Ayrıca, antik kaynaklar, yine bu bölgede çıkarılan civa sülfürü'nden de söz ederler (59).

D — Endüstri ve Ticaret :

Hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu Anadolu'da, hayvan yününün değerlendirilmesi ve sonuçta bir tekstil endüstrisinin doğması kaçınılmazdı. Gerçekten de, bu endüstri kolu nüfusun önemli bir kısmının geçimini sağlamaktaydı. Özellikle, ihracata yönelik bir üretimin ya-

(52) Plinius, NH, XVIII, 305.

(53) Plinius, NH, XXXVI, 62.

(54) Teos'da, üzerinde İ.S. 163, 165 ve 166 yıllarının Roma consul'lerinin adları, imâl numarası ve atelye ustabaşısının adlarının kayıtlı olduğu bazı bloklar bulunmuştur ve bunları bugün de görmek mümkündür (CIL, III, 419). Ayrıca, Smyrna'daki Apollon tapınağında bulunan ve üzerinde «Teos taşından imâl edilmiştir» yazısı okunan bir buhurdanlık için bk. Syll.³, 996.

(55) Strabon, XIV, 645. Bazı yazıtlarda görülen lithos Phokaikos («Foça taşı») ve bomos Phokaikos («Foça taşından üretilmiş bomos») ifadeleri bu düşüncemizi desteklemektedir.

(56) Herodotos, I, 93, V, 101, VI, 125; Strabon, XIII, 591 ve 625, XIV; 68 Plinius, NH, XXXIII, 66.

(57) Strabon, XIV, 680

(58) Magie, B1. 2, n. 47.

(59) Plinius, NH, XXXIII, 114 ve 117.

pıldığı Sardis, Miletos, Thyateira, Saittai, Kolossai, Laodikeia ve Hierapolis şehirleri Ege limanları ile sıkı bir ilişki içindeydiler.

İ.Ö. VI. yüzyılda Miletos'da üretilen yün o kadar ünlü idi ki, Polykrates adlı bir Samos yöneticisi, aynı cins koyunlardan yetiştirmek üzere Miletos'tan damızlık hayvan satın almıştı (61). Aynı yün, sonraki yüzyılda Atina'da ve giderek tüm antik dünyada büyük bir önem kazandı (61). Miletos kumaşları ve özellikle kilimleri uzak bölgelerde birer lüks malı olarak kabul edilmekteydi (62). Miletos kumaşlarının bu ününün geç devirlere kadar sürdüğü ve İ.S. III. ve IV. yüzyılda bile erguvanî Miletos kumaşlarının büyük bir değer taşıdıkları bilinir (63).

Roma devrinde, Ephesos'da, şehrin ticarî ve hatta politik yaşamına varlıklı yün ve palto tacirleri egemen olmuşlardı (64). Yine, sahildeki şehirlerden Phokaia ve Smyrna'da da erguvanî kumaşlar dokunmakta ve elbiseler dikilmekteydi (65). İ.Ö. IV. yüzyılda kabul edilen bir yasa ile, Erythraîlilerin standartlardan düşük kalitede yün imal etmeleri yasaklanmıştı (66). Aynı yüzyıl sonlarında ise, Miletos'dan satın aldıkları yünlerle Teoslular palto üretmekteydiler (67).

Aiolis'deki Aigai şehri de, hayvancılığa paralel olarak, dokumacılıkta iyi bir düzeye ulaşmıştı. Bu şehir halkı için dokumacılık o kadar önemliydi ki, komşu bir şehirle bir anlaşma imzalayan Aigai yöneticileri, komşu şehrin dokuma işinden uzak durmalarını şart koşuyorlardı (68).

İç kısımlardaki en önemli ve belki de en eski tekstil merkezi kuşkusuz Sardis idi. Geleneğe göre, en eski devirlerde dokumacılığın öncülüğünü bu kent yapmıştı (69). Sardis'de dokunan enfes halılar Pers impa-

(60) Miletos'un koyun ve keçileri Mykale dağında yetiştirilmekteydi (**Die Inschriften von Priene**, Berlin 1906).

(61) Strabon, XII, 578; Plinius, **NH**, VIII, 190 ve XXIX, 33.

(62) **Magie**, B1. 2, n. 67.

(63) aynı yer, n. 68.

(64) Ephesos'daki **lanarioi** (Lat. **lanarii**: «yün işçileri») için bk. **OGI**, 510; **eritopolai** («yün tacirleri») için bk. **SEG**, IV, 541.

(65) **Magie**, B1. 2, n. 73.

(66) Kırmızısmsı renkli olarak tasvir edilen Erythrai yünü için bk. Plinius, **NH**, VIII, 191.

(67) **SEG**, II, 579.

(68) Keil-von Premerstein, I. Reise, no. 203.

(69) Mitolojide dokuma işlerinin keşfi Arakhne oğlu Kloster'e maledilir. Mytos'a göre Arakhne, Kolophon'lu bir kumaş boyacısının kızıydı (Plinius, **NH**, VII, 196).

ratorlarının saraylarını süslüyor ve erguvanî renkteki divan örtüleri İ.Ö. V. yüzyılda Atina'da bile biliniyorlardı (70). Yine bu şehrin palto tacirleri İ.Ö. IV. yüzyılda bir lonca kurmuşlardı (71).

İlkçağ Lydia'sının endüstride öncü merkezleri arasında bir «Yün İmalâtçıları Birliği»ne sahip olan Philadelphia (Alaşehir) (72), benzer bir organizasyona sahip olan Thyateira (Akhisar) (73) ve yün işçilerinin dayanışma amacı ile kurdukları bir «Yün İşçileri Birliği» bulunan Saittai (İcikler) (74) vardı. Thyateira kenti, bu endüstrinin boyama aşamasında önemli görevler üstlenmişti (75).

Karia şehirlerinden Kolossai, Laodikeia ve Hierapolis. hernekadar üretime geç başlamış gibiyse de, dokuma mamulleri ile büyük bir ün kazanmışlardı (76). Özellikle Laodikeia'nın parlak siyah yünleri Miletos yününden bile üstün olarak kabul edilmekteydiler. Hierapolis'de ise, sadece yün dokumacılığı değil, fakat aynı zamanda halıcılık ve erguvan rengi boya endüstrisi de bulunmaktaydı (77). Hierapolis'in bol kireçli suyu boyama işi için öylesine uygundu ki, burada bitkisel boya ile boyanan erguvanî yün, kırmızı böceğinden elde edilen boya ile boyanmış yünlerle rahatça rekabet edebiliyordu (78).

Gösteriş ve israfın yaygınlaştığı dönemlerde Lydialıların, dokuma iplikleri arasına altından iplikler de karıştırmak suretiyle dokudukları

(70) Magie, B1. 2, n. 76.

(71) *Sardis Expedition*, VII, 1 (Buckler-Robinson), No. 168.

(72) *CIG*, 3422=*IGR*, IV, 1632 ve *CIG*, 3433.

(73) *IGR*, IV, 1252.

(74) Keil-von Premerstein, *II. Reise*, no. 217. Saittai'daki keten işçilerinin kurdukları meslek örgütleri için bk. n. 83.

(75) *CIG*, 3496-3498 (= *IGR*, IV, 1250, 1213 ve 1265); Keil-von Premerstein, *II. Reise*, no. 118 ve *IGR*, IV, 1239, 1242. Öte yandan, yine bir yün mamulü olan keçe imalinde çalışan işçilerin İ.S. I. yy. ortalarında Saittai'da bir loncaya sahip oldukları bilinmektedir (*ZPE* 36, 1979, no. 26). Aynı bölgedeki dokumacıların kurdukları bir lonca için bk. *Epigraphica Anatolica*, 2 (1983), s. 133.

(76) Strabon, XII, 578 ve Plinius, *NH*, VII, 190. Ayrıca, yazıtlar için bk. *IGR*, IV, 855 ve *CIG*, 3938 (= *IGR*, IV, 863).

(77) *IGR*, IV, 821; Ramsay, *Phrygia I*, s. 545. Ayrıca, *porphyrobaphoi* («erguvan rengi boyacıları») ve *bapheis* («kumaş boyacıları») için bk. *IGR*, IV, 822 ve 816. Kumaş boyacılarının kurdukları bir birliği zikreden bir Thyateira yazıtı için bk. *IGR*, IV, 1265.

(78) Strabon, XIII, 630.

lüks kumaşlar da rağbet görmüştü (79). Bölgede dokunan diğer bir pahalı kumaş türü de **Attalicum** diye adlandırılmıştı (80). Geç devir yazarları, Pergamon saraylarında kullanıldıklarından dolayı kumaşlara bu adın verildiğini belirterek, saraydaki israfı açıklamaya çalışmışlardır. Bu sözcüğün Roma'da, malın kökenini belirtmek üzere ticarî bir marka olarak kullanılmış olması daha olasıdır (81).

Lydia ve İonia'nın dokuma endüstrisi daha çok yün üzerine kurulu idiyse de, bu bölgeler aynı zamanda ketenli dokumaları ile de tanınmaktaydılar. Bu endüstrinin en eski merkezleri Mısır, Fenike ve Karadeniz'in doğu ucundaki Kolkhis olmakla birlikte (82), ketenli dokuma üretimi Küçük Asya'nın hiç değilse Roma devrindeki önemli geçim kaynaklarından biriydi. Roma devrinde Miletos, Thyateira, Saittai ve hatta Tralles'de bile ketencilerin kurdukları güçlü loncalar vardı (83). Sardis ise, ketenden yapılan balık ağları ile ün kazanmıştı (84).

E — Diğer İşkolları :

Yine hayvancılığın getirdiği doğal bir sonuç olarak, deri işlemeciliği de Anadolu nüfusunun önemli bir kısmının geçim kaynağı durumun-

(79) Samos'daki Hera tapınağında bulunan kutsal eşyalar listesi içinde, muhtemelen nakışla da işlenmiş «Lydia khitonları» da bulunmaktaydı (Magie, B1. 2, n. 81).

(80) Bu kumaşlar Plinius tarafından kral Attalos'un «buluşu» olarak nitelendirilirler (NH, VIII, 196 ve XXXIII, 63). Attalos adı diğer bazı Anadolu mamülleri ile de kullanılmıştır. Örneğin Cicero, *aulae Attalicae* («Attalos sarayları») deyimini bir lüks ifadesi olarak kullanır. Yine Plinius (NH, XXXVI, 115 ve XXXVII, 12). Manlius ve Scipio'nun zafer alaylarında, bir büyük lüks mal olan Attalos hablılarının (*vestes Attalicae*) kullanıldığını yazmaktadır. Tüm bu malların, sarayın adını taşımalarına rağmen Pergamon'da üretildikleri kuşkuludur. **Attalicum** sıfatı belki de bir lüks simgesi olarak kullanılmaktaydı. Nitekim yine Romalılar, Phrygia ile hiçbir zorunlu ilişkisi olmadığı halde, **phrygio** ve **phrygionius** terimlerini altın işlemecileri ya da onların yaptıkları iş için kullanmışlardır (Plinius, NH, VIII, 196). Öte yandan, İ.S. II. yüzyıla ait bir papyrusta sözü edilen ve **Attalianon** olarak nitelenen kumaş aslında altın ile değil, sade bir yünle dokunmuştu (Magie, B1. 2, n. 82).

(81) Magie, B1. 2, s. 48.

(82) Aynı eser, B1. 2, n. 85.

(83) Ketencilerin zikredildiği yazıtlar için bk. **CIG**, 3504=**IGR**, IV, 1226 (Thyateira); **CIG**, 3304, **JHS**, 1934, LIX, s. 75 (Smyrna); **SEG**, IV, 539 ve 541; **Ét. An.**, s. 203 ve dev. (Ephesos); **ZPE** 36 (1979), no. 30 ve 44 (1981), no. 7; P. Herrmann, **NOLydien**, no. 7-8 (Saittai).

(84) Öte yandan, Anadolu'da, süpürge otundan yapılan bir başka balık ağı türü de kullanılmaktaydı (Plinius, NH, XIX, 15).

daydı. Adını **membranon Pergamenon** («Bergama derisi») ifadesinden alan parşömen, Eumenes II tarafından Pergamon'da kurulmuş olan büyük kitaplıkta kullanılmak üzere bol miktarda üretilmekteydi (85). Ege denizindeki Lesbos adasında bulunan Mitylene (86), Lydia'daki Thyateira ve Saittai ve Phrygia'daki Apameia şehirlerinde, deri işçilerinin meslekî birlikler kurmuş oldukları yazıtlardan anlaşılmaktadır (87). İonia sahilindeki Kolophon (88) ile Lydia'daki Saittai ayakkabı sanayiinde öncü şehirlerdendi. Saittai'daki ayakkabıcıların bir cadde üzerinde toplanmış olduklarını gösteren bir yazıt elimizdedir (bk. n. 87).

İlkçağda Anadolu'daki bir başka önemli işkolu da çömlek yapımıdır. Thyateira'lı çömlekçilerin İ.S. III. yüzyılda bir örgüt kurdukları (89), Pergamon ve Tralles'in de (90) bu dalda ileri oldukları bilinmektedir. Mamafih, çömlekçiliğin asıl merkezi İonia idi. Ozan Alkaios'un devrinde bile (İ.Ö. VII. yüzyıl) Teos kökenli kadehler revaçtaydı (91). Daha geç devirlerde Miletos ve Samos çömlekçileri de geniş pazarlar edinmişlerdir. Kazıların da gösterdiği gibi, Miletos seramiği sadece İonia sahilinde ve adalarda değil, fakat aynı zamanda Karadeniz'in kuzeyindeki kolonilerde ve Mısır'da bile kullanılmaktaydı (92).

Anadolu'nun bol çeşitli ihraç malları arasında yiyecek maddeleri de vardı. Örneğin, Klazomenai'da, Roma'da bile çok yüksek bir fiata müşteri bulan bir yemek türü olan **garum** («terbiye edilmiş balık»), balığın salamura ile muamele edilmesiyle hazırlanıyordu (93).

Zorunlu üretim mallarının yanısıra, bazı Anadolu şehirlerinin parfümeri de imal ettikleri bilinmektedir. Plinius, Sardis ve Ephesos'un parfümeri yapımında öncü olduklarını, ayrıca Smyrna ve Pergamon'da da kaliteli parfümeri üretildiğini kaydeder (94).

(85) Plinius, **NH**, XIII, 70.

(86) **IG**, XII, 2, 209.

(87) Ayakkabıcıların kurdukları meslekî birlikler için bk. **CIG**, 3499= **IGR**, IV, 1216 (Thyateira); **IGR**, IV, 1169 (Attaleia veya Thyateira); Ramsay, **Phrygia**, I, no. 294-94= **IGR**, IV, 790 (Apameia); **ZPE** 36 (1979), no. 25 (Saittai) ve P. Herrmann, **NOLydien**, s. 16.

(88) Magie, B1. 2, s. 49.

(89) **CIG**, 3485= **IGR**, IV, 1205.

(90) Notion'da ele geçen ve üzerinde «Kaisareia'dan ihraç edilmiştir» şeklinde bir damgası bulunan kırmızı perdahlı çömlek, belki de, adı İ.S. I. yy.da Kaisareia olarak değişen Tralles'den gelmişti. Öte yandan, üzerlerinde Pergamon krallığının damgasını taşıyan kiremitler de, kralın sahip olduğu kiremit ocaklarından satın alınmaktaydı (Magie, B1. 2, n. 88).

(91) Magie, B1. 2, n. 49).

(92) H. Prinz, **Funde aus Naukratis**, **Klio**, Beiheft VII (1908), s. 38 ve 42.

(93) Plinius, **NH**, XXXI, 94.

(94) Plinius, **NH** XIII, 10 ve XX, 177.